

VERGETEN VELUWSE MALEBOSSEN

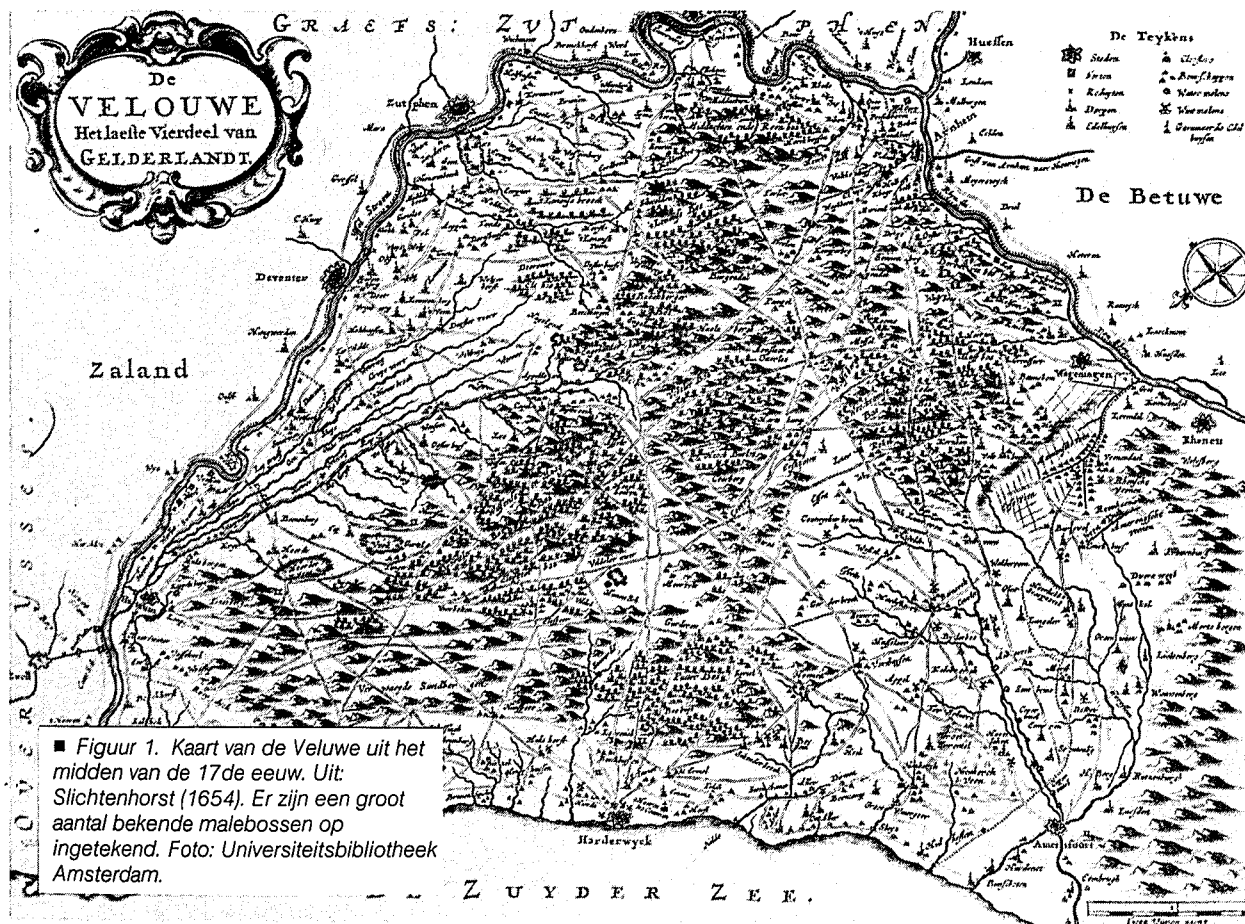
Het grootste deel van de Veluwe bossen behoorde eeuwenlang tot het type van de malebossen. Een malebos is het bezit van een groep eigenaren die zijn verenigd in een maalschap. Er zijn van de Veluwe circa 28 van deze malebossen bekend. Sloet (1911), Martens van Sevenhoven (1924, 1925), Zuiderveen Borgesius (1973) en anderen hebben deze bekende malebossen beschreven. Ze worden in tabel 1 genoemd. Een groot

deel is in figuur 1 ingetekend. Er waren echter nog meer malebossen. Dit artikel gaat over die 'vergeten' malebossen. Ook enkele weinig bekende malebossen komen aan de orde. Vooraf zal worden beschreven hoe maalschappen zijn ontstaan en welke soorten malebossen er waren. Met die informatie is beter te begrijpen waarom vele malebossen zijn verdwenen en daarna vergeten.

Ontstaan maalschappen

De begrippen buurschap, mark en maalschap hangen nauw samen. De dorpsgemeenschap die de rechten op de door haar gebruikte gronden opeiste, was een buurschap. Door de buurgenoten werden de heidevelden, bossen en veengebieden gemeenschappelijk benut. De huizen in het dorp, de akkers op de enk en de weidevelden op de lage gronden waren particulier eigendom.

De gemeenschappelijk gebruikte gronden kregen de naam marke. Dit woord is afgeleid van 'marca' en er wordt grens mee bedoeld. Men kan dus spreken van 'de buurschap en haar marke' (Heringa, 1982). Later zijn

de begrippen marke en buurschap door elkaar gehaald. Er is bijvoorbeeld al eeuwen sprake van de buurt (buurschap) Ede-Veldhuizen, en van de mark Apeldoorn. Het zijn echter ge-

lijksoortige gemeenschappen. Mark kan dus een synoniem zijn van buurschap.

De mark van een buurschap kan worden onderverdeeld in een bebost ge-

deelte, de houtmark, en een met heide begroeid deel, de heidemark. Wanneer een buurschap een houtmark omvatte, werd dit gemeenschappelijk geëxploiteerd. De buurgenoten mochten er bijvoorbeeld een aantal varkens hoeden. Het gekapte hout werd over de buurgenoten verdeeld. Meestal gebeurde dit aan de hand van 'waardelen', een soort aandelen in de mark.

Al vroeg in de geschiedenis van de buurschappen moeten buurgenoten ertoe zijn gekomen hun aandelen in de houtmark te verkopen. Voor hun aandeel in de heidemark gebeurde dat veel minder omdat heide weinig economische waarde had. Tot Het Loo bijvoorbeeld behoorden in de 18de eeuw onder meer aandelen in beide soorten marken. De aandelen in de maalschap van het Hoogsoerense bos leverden elk jaar flink wat op; die in de Ordermark daarentegen haast niets.

Het is moeilijk te achterhalen waarom buurgenoten hun aandelen in de houtmark gingen verhandelen. Geldnood is het meest voor de hand liggende motief. Bij de verkoop konden de aandelen in de houtmark in handen komen van geldbeleggers die niets met de buurschap te maken hadden. Door deze aandelenhandel raakte de houtmark ten dele los van de buurschap. Er ontstond een aparte bezittersorganisatie voor het bos. Die werd maalschap genoemd.

Maalschappen zijn vooral bekend van de Veluwe. Ze lagen daar voornamelijk op de hogere gronden. Uit Montferland zijn ook een vijftal malebossen bekend, die nu tezamen de Bergse bossen vormen (Dalen, 1971). In Drente hebben ook zelfstandige houtmarken bestaan, die op een zelfde wijze functioneerden als de Veluwse malebossen. De houtmark Zuidbroek in de buurschap Westerbork is daar een voorbeeld van (Joosting, 1910). Hoe zich bosmaalschap en buurschap geografisch tot elkaar verhouden, laat figuur 2 zien. Duidelijk is daarin te zien dat de bosmaalschap is ontstaan door afsplitsing van het bosbezit van de buurschap. In één buurschap is soms meer dan één maal-

Tabel 1. De bekende Veluwse malebossen, geordend per gemeente, met de oppervlakte van de bosopstanden in 1843³⁷ en gegevens over het einde van de maalschap.

	opp. in 1843 in ha	opmerkingen
<i>Apeldoorn</i>		
Uddeler Heege	317	in 1885 omgezet in een NV
Meervelder bos	407	in 1903 gekocht door koningin Wilhelmina
Hoogsoerense bos	± 1000	in 1766 gekocht door prins Willem V
Hoogsoerense heege	—	in 1766 gekocht door prins Willem V
Ucheler bos	275	verdeeld in 1895?
Loener bos*	56	verdeeld ± 1890
Vreebos	200	eind 19de eeuw omgezet in een NV
Wisselse bos*	—	eind 19de eeuw privébezit koninklijk huis
<i>Arnhem</i>		
Monninkhuizer bos		± 17de eeuw verdwenen
Arnhemmer bos		verdeeld in 1482
<i>Barneveld</i>		
Kootwijker bos*		
<i>Ede</i>		
Edese bos	300	vanaf 1878 privébezit
Wekeromse bos	—	in 1824 verdeeld
Otterlose (of Aenstoter) bos		in 1700 al privébezit
<i>Epe</i>		
Gortelse bos	894	in 1885 omgezet in een NV
Niersener bos	—	eind 19de eeuw privébezit koninklijk huis
<i>Ermelo</i>		
Elspeter bos	334	in 1885 omgezet in een NV
Speulder bos	674	in 1885 omgezet in een NV
Vierhouder bos	417 ³⁸	in 1881 omgezet in een NV
<i>Putten</i>		
Putter bos	363	in 1885 omgezet in een NV
Spielder bos	585	in 1885 omgezet in een NV
<i>Rheden</i>		
Rheder bos		rond 1700 is in beide bossen
Wortherder bos		geen houtopstand meer aanwezig
Middachter bos		in 1648 opgenomen
Ellekomse bos		in de wildbaan
Onzalige (Onsellige) bos		van Dieren van prins Willem II
Tasselt*		

* Deze bekende malebossen worden in dit artikel eveneens beschreven

schap ontstaan, zoals in de buurschap Ede-Veldhuizen, waar de maalschappen Edese bos en Loo ontstonden. Uit enkele maalschappen ontstonden door het splitsen van de aandelen afzonderlijke bossen. Van die opgedeelde maalschapjes ontwikkelden enkelen zich tot een zelfstandige maalschap.

In maalschappen werden vaak twee typen aandeelhouders onderscheiden; binnenmalen, die ook buurgenoet waren, en buitenmalen die elders woonden. In veel bosmaalschappen zien we de groep buitenmalen groeien ten koste van de binnenmalen. De binnenmalen waren meestal gewone boeren; de buitenmalen waren notabelen, bijvoorbeeld baronnen, schouten of rijke zakenlieden. In diverse buurschappen kwam de hele bosmaalschap in handen van buitenmalen. In enkele gevallen kocht één buitenmaal alle aandelen op; het bos was dan particulier eigendom geworden. Het bos had dan geen relatie meer met de buurschap.

Hoewel maalschappen meestal geassocieerd worden met bos, zijn er ook vrijwel bosloze maalschappen, bijvoorbeeld die van Halvinkhuizen, Appelveld en Arkemeen. Die maalschappen zijn identiek aan buurschappen. Dat buurschappen zonder bos soms maalschap worden genoemd, is een gevolg van naamsverwarring. Uit het 'Gereformiert lantrecht van Veluwe en Veluwezoom' blijkt dat al in 1621 de begrippen marke, maalschap en buurschap als synoniem golden: 'Edoch een yeder Merckt/Maelschap/und Buischap oer olt recht gerechtigheyt und ghewoonten/op oeren ghemeynten und boschen te schutten und andersins/hier mede onvercort'.

Soorten malebossen

Het ontstaan en de ontwikkeling van een bosmaalschap is in elke buurschap anders verlopen. Er zijn daarom sterk verschillende soorten bosmaalschappen. Het kan variëren van een bos in bezit en gebruik van leden van de naburige gemeenschap, tot een soort naamloze vennootschap van rijke geldbeleggers. Tot het eerste

type behoorde bijvoorbeeld het Loener bos. In de 18de en 19de eeuw was onder meer het Meervelder bos een soort naamloze vennootschap. De meeste maalschappen hebben in de loop der tijd een steeds lossere band met de buurschap gekregen. Eind 19de eeuw werd die ontwikkeling voltooid door de omzetting van de resterende maalschappen in een Naamloze Vennootschap.

Naast de zelfstandige maalschapsbossen zijn er bossen die wel een afgescheiden deel van de marke vormden, maar geen eigen beheersorganisatie hadden. Deze bossen zijn in aantal en oppervlakte in de minderheid bij de zelfstandige malebossen. Voorbeelden van dit soort malebossen zijn het Gello in de buurschap Doesburg en het Engelandert in de Engelandert of Bruggeler mark. Wellicht behoorde ook het befaamde Beekbergerwoud in de Lierder mark er toe. Bij deze soort malebossen was geen sprake van een maalschap als organisatie. Omdat het beheer werd uitgeoefend door de buurschap, zijn deze malebossen nauw verwant aan de buurbosses.

De bossen die geen afgescheiden deel van de marke vormden, behoorden tot de buurbosses. Hiervan zijn weinig oude voorbeelden bekend. Waarschijnlijk behoorde Malckenschate er toe. Pas in de 19de en 20ste eeuw, toen enkele resterende buurschappen zich met de herbebossing van hun heidevelden gingen bezighouden, ontstonden er meer buurbosses.

Verdwijnen van veel malebossen

Malebosses verdwenen door afbranden, overmatige kap en beweiding. Vaak heeft daarbij het type malebos een grote rol gespeeld. Vooral de buitenmalen en de mate van autonomie van de maalschap waren daarbij belangrijke factoren. Machtige buitenmalen konden vaak grotere autonomie bewerkstelligen, zodat die factoren dikwijls met elkaar verband hielden. De kansen van de maalschap om zich tegen de aftakeling van het bosbezit te verweren, lagen dus hoger

naarmate er meer autonomie was en naarmate er meer machtige buitenmalen waren.

De meeste bosmaalschappen waren oorspronkelijk weinig autonoom. Bij de verkoop van waardelen in het bos aan derden werd meestal alleen het aandeel in de houtopbrengst verkocht. Het bezit van de grond en andere rechten in het bos, zoals het weiderecht voor schapen, bleven in handen van de buurgenoeten. Zonder zeggenschap over grond en grondgebruik kon het bos echter slecht beschermd worden. Voor veel maalschappen betekende het verwerven van die zeggenschap een voorwaarde om voort te kunnen bestaan. Waar dat niet lukte, verdween met het bos ook de maalschap. De gronden vervielen vanzelf weer aan de buurschap.

Waar de bosmaalschap weinig autonomie kon verwerven, bedingen of afdwingen, was de bestaansbasis voor het bos zwak. Voor buurschappen met te weinig heidevelden was het heel aantrekkelijk een stuk malebos af te branden. Op de ontstane brandvlakte kon al na een paar weken vee geweid worden. Voor de maalschappen daarentegen was het zonder verbod op beweiding vrijwel onmogelijk een eenmaal verdwenen bos opnieuw aan te leggen. Een combinatie van branden en beweiding vormde voor diverse malebosses dan ook een stil einde van hun bestaan.

Waar het bos als hakhout werd beheerd, bestond vaak de bepaling dat in de eerste jaren (meestal drie jaren) na de kap het perceel niet beweid mocht worden. De vele klachten en overtredingen laten zien dat handhaving van die regel moeilijk was. De omschrijving van delen van hun bezit als 'open hakhout' of 'heideveld met struikgewas' laat zien hoe ook op deze manier hakhout geleidelijk in heide kon veranderen.

Weinig autonome maalschappen bezaten dus geen eigendomsrechten op de grond, konden geen verweer bieden tegen de weiderechten en slaagden er onvoldoende in de regelingen die ze hadden bedongen ook te handhaven. Zij gingen daardoor kwijnend ten onder.

De wel autonome malebossen hadden ook nog met de oude rechten van buurgenoten te maken. Zij konden zich echter, hetzij door macht, hetzij door slimme politiek, tegen die voor hen schadelijke rechten verweren. Stukje bij beetje hebben zij de gehele zeggenschap over het bosgebied verworven. Om de goede verhouding met de buurschap te bewaren, verleenden zij dikwijls gunsten aan de buurgenoten. Veel voorkomende gunsten waren het toestaan van het sprokkelen van hout en het zoeken van bosbessen. Ook schonk de maalschap aan de buurschap wel timmerhout voor kerk, pastorie of school.

Verantwoording keuze vergeten malebossen

In de oude archieven staan veel bossen genoemd. Meestal is de enige informatie dan de naam van het bos, de globale locatie en de naam van een eigenaar. In het algemeen zijn deze bossen in onderstaande opsomming niet opgenomen. Dat wordt wel gedaan als er in de eigendomsbewijzen of overdrachtsakten gesproken wordt van 'delen', 'waren' of 'hoeven' hout. Dergelijke omschrijvingen vormen een aanwijzing dat het betreffende bos een malebos kan zijn geweest. Van de bekende malebossen zijn dergelijke akten ook in groot aantal aanwezig.

Ook opgenomen zijn een aantal bossen die door anderen als malebos zijn beschreven, maar waarvan geen bronnen zijn gevonden die die kwalificatie ondersteunen. Meestal voert de beschrijving van het bos als malebos terug op Martens van Sevenhoven (1924). Omdat Martens van Sevenhoven voor veel bossen geen bronnen noemt, is niet te controleren waarop zijn oordeel berust. De twijfel over de goede kwalificatie wordt dan gemotiveerd door het ontbreken van aanwijzingen dat het betreffende bos wél een malebos was.

Door de schaarste aan bronnen is een reconstructie van de eigendoms- en beheerssituatie voor een aantal bossen niet goed mogelijk. Voor die bossen wordt aan de hand van het beschikbare bronnenmateriaal beargu-

menteerd waarom het bos al dan niet als malebos is aangemerkt. Een dergelijke kwalificatie heeft echter wel een speculatief karakter. Nieuwe bronnen kunnen een andere kijk op de situatie geven.

De grens tussen het bekend of onbekend zijn van een malebos is niet altijd goed te trekken. Van sommige van de hier beschreven malebossen is het bestaan wel bekend. Ze zijn in deze beschrijving toch opgenomen wanneer in de beschikbare boshistorische literatuur vrijwel geen informatie over het bos is te vinden. De ligging van de hierna te bespreken malebossen is aangegeven in figuur 3.

Asselter of Astelter bos

Ten zuiden van Hoog-Soeren lag het Asselter bos. In de literatuur wordt dit bos nogal eens verward met het bos Tassel bij Middachten.

Bij het Asselter bos is de relatie met de buurschap sterk. In het Markenarchief berust bijvoorbeeld een "Buerboeck van Astelre-bosch 1506-1522". Is Astelrebosch hier de naam van een bos of een plaatsnaam, namelijk de woonplaats van de buurgenoten?

Als burenen worden in 1506 vijf personen genoemd. Het was een plicht van de burenen hun aandeel in de houtmark bij verkoop eerst aan de andere burenen aan te bieden. Waarschijnlijk is het bos daardoor zo lang in handen van de burenen gebleven. De buurschap hield toezicht op het gebruik van het bos. Aanwijzingen voor het bestaan van een zelfstandige organisatie van de geërfden in de houtmark zijn niet gevonden.

Het Asselter bos bestond in de eerste helft van de 16de eeuw uit struikhout en heide. In 1636 werd er door de buurgenoten een grensregeling ("li-mietschijding") getroffen met het Uchelsche bosch¹. Het gebied werd in 1692 aangekocht door prins Willem III (Martens van Sevenhoven, 1924). Het bestond toen uit heide. Later, in de 18de eeuw, werd in de rekeningen over Het Loo regelmatig de verkoop van hakhout uit het Asselt verantwoord². Het was toen dus bebost en onderdeel van de stadhoudelijke bezittingen.

Barrent, Barnt of Bernte

Bij het dorp Niersen (gemeente Epe) heeft het malebos Barrent gelegen. Het wordt vermeld in eigendomsbewijzen uit 1668 en 1669, waarin het over twee vierendelen hout in dit bos gaat³. Waarschijnlijk is dit hetzelfde bos als 'Bernte' waarvan in 1597 een deel afbrandde⁴. In Sloet (1911: 407) worden voor de periode na 1668 eveneens opdrachten van aandelen hout in de Barnt genoemd. Over dit malebos is verder weinig bekend. Martens van Sevenhoven (1925) vermoedde dat het Barnt tezamen met de bossen Enkhout en het Vreebos de maalschap van het Niersener bos vormde.

Beekbergerwoud

Dit bos lag ten zuidoosten van Apeldoorn. Het werd ook vaak Elsbos (zie bijvoorbeeld figuur 1) of 't Woud genoemd. Het is onduidelijk of dit bos als een malebos moet worden beschouwd. Voor het bestaan van een maalschap, dus een zelfstandige organisatie van eigenaren, zijn geen aanwijzingen gevonden. Het Beekbergerwoud lag in de Lierder en Spelder mark. De markgenoten mochten er in de winter wat hout kappen en ze mochten er veel weiden. Aan de exploitatie van de houtopstanden werd weinig aandacht besteed.

Het opgaande bos omvatte in de 19de eeuw slechts 20 ha. Dit opgaande bos bestond vooral uit elzen en daarnaast uit essen en eiken. Verder was er circa 130 ha hakhout en heide.

Het bijzondere van dit bos was vooral de ligging op natte gronden. De meeste Veluwe bossen lagen op de stuwwal en hadden dus een droge bodem. De vegetatie van droge en natte bossen verschilt sterk. Het Beekbergerwoud lag bovendien op voedselrijke beekveengronden. Daardoor was er een voor de Veluwe ongekend rijke bosvegetatie.

Het Beekbergerwoud is na de kap legendarisch geworden. Romantische natuurminnaars uit de 19de eeuw en nostalgische biologen uit de 20ste eeuw hebben er mythe van gemaakt. Hoewel het bos al ruim een eeuw niet meer bestaat, is het nog steeds één

van de bekendste Nederlandse bossen. De kap zelf was de belangrijkste reden voor de mythevorming rond dit bos. Afgezien van de rijke bodemvegetatie was het weinig bijzonder en zeker geen oerwoud.

Het Beekbergerwoud werd in 1870 gekapt. De verkoop van de houtopstanden bracht praktisch niets op (Lohuizen, 1980).

Boelerbosch

In een akte uit 1612 worden "2 hoeven heggehols" gelegen in het Boelerbosch in de gemeente Rheden verpand⁵. Het lijkt hier om een malebos te gaan, maar verdere vermeldingen ontbreken. Een mogelijkheid is ook dat het Boelerbosch identiek is aan het malebos Breul.

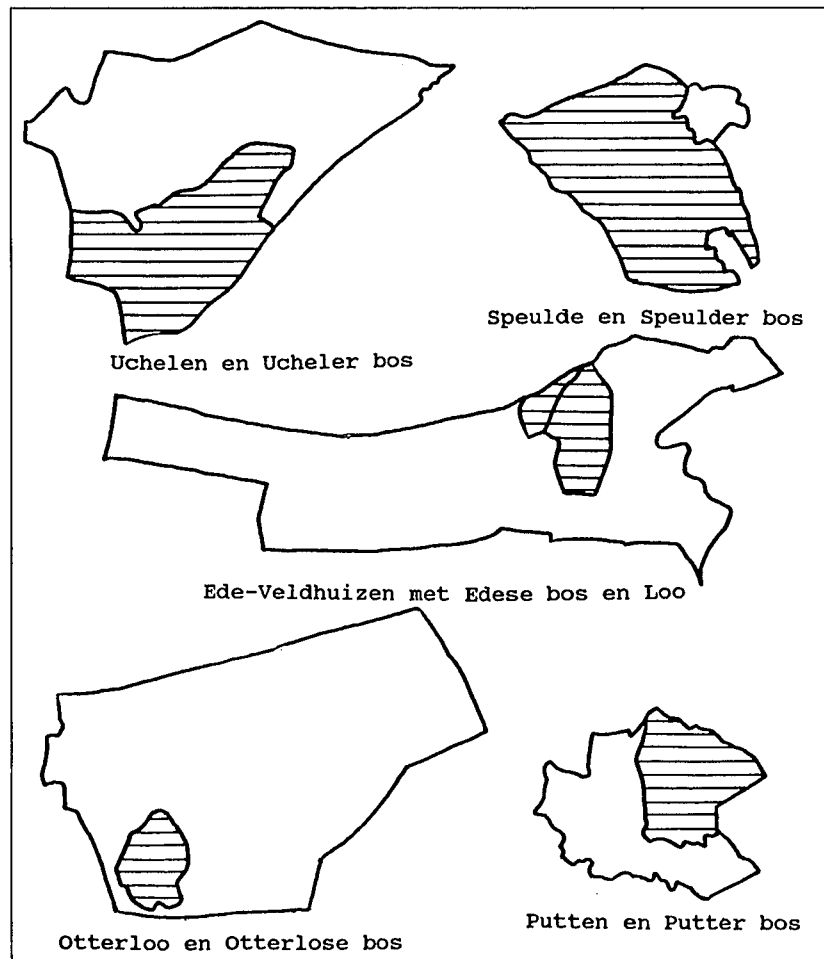
Breul

Het malebos Breul lag bij Beekhuizen in de mark Velp. Het werd ook wel Broeyell, Broyll of Breudel genoemd. In 1453 had de heer van Rozendaal weeren (aandelen) in dit bos. In 1521 wordt hij ook genoemd als houtrichter van het bos. Andere eigenaren waren onder andere de heer van Wisch, het klooster Sint Jan te Arnhem en het Sint Catharinagasthuis aldaar. In 1579 werd van verkocht hout uit de Breul het maken van fortificatiën voor de stad Arnhem betaald⁶. Het bos bestond vooral uit hakhout en was waarschijnlijk slechts enkele hectare groot. In de 17de eeuw behoorden twee hoeven hout in de Breul toe aan de eigenaren van het huis Rozendaal⁷. In de 18de eeuw werden nog aandelen in dit bos verhandeld. Waarschijnlijk is het bos later particulier bezit geworden (Kerkkamp, 1938).

Dierense bos

Het Dierense bos lag in de buurschap van Dieren, Spankeren en Soeren. In de oude markeboeken van deze buurschap zijn bepalingen over hout opgenomen. Er was ook een houtrichter. Van een min of meer zelfstandige maalschap is al sprake in 1513⁸. Uit de 16de en 17de eeuw zijn diverse eigendomsbewijzen van aandelen in het bos bekend⁹. Het Dierense bos werd in 1648 opgenomen in de wild-

■ *Figuur 2. Enkele voorbeelden van de geografische samenhang tussen bosmaalschap (gearceerd) en buurschap. Iets gewijzigd naar Martens van Sevenhoven (1925).*

baan van Dieren. Het verdween daarmee als zelfstandige bezitting.

Dalhout

Het Dalhout bij Velp, dat in 1473 door brand werd verwoest, was mogelijk een malebos (Kerkkamp, 1938: 70, 404).

Duyvelkensdal

In een akte van 1560 over de Prümense leengoederen is sprake van een hoeve hout in dit bos¹⁰. Het lag waarschijnlijk in de buurt van Arnhem. Verdere gegevens over dit bos, dat mogelijk een malebos was, ontbreken.

Engelander holt

De houtmark Engelandersholt was een afgepaald stuk bos en hei in het gebied van de buurschap Engeland (later Engelanders en Bruggeler mark ge-

noemd). In de 15de en 16de eeuw was er waarschijnlijk een flink bos, getuige de resoluties en willekeuren. In 1650 is daar echter weinig meer van over. Het 48 hectare grote heideveld met struikgewas dat de erfgenamen in 1871 verkochten¹¹, moet het restant van het bos zijn geweest. Het Engelandersholt is vooral bekend geworden door de rechtspraken die er tot het begin van de 17de eeuw werden gehouden.

Essop

Onder de gemeente Rheden, in het huidige bosgebied Hagenau, lag een bos dat met de naam Essop, Nespenbos of Nessop werd aangeduid. Martens van Sevenhoven (1952: 10) en Ten Houte de Lange (1977: 78) vermoeden dat het hier om een maalschap ging. Hofenk (1959) vermeldt

dat dit bos in 1648 werd opgenomen in de wildbaan van prins Willem II. Er zijn geen overdrachtsakten of eigendomsbewijzen van dit bos gevonden die de kwalificatie als maalschap kunnen ondersteunen.

Gello

Het Gello lag in de buurschap Doesburg even ten noorden van Ede. Het bestond uit hakhout en was in de 18de en 19de eeuw waarschijnlijk niet veel groter dan een paar hectare.

De maalschap het Gello was in dertien hoeven verdeeld en telde in de 18de eeuw ongeveer 15, grotendeels notabele, eigenaren. Een groot deel van hen was ook mede-eigenaar van de maalschappen Edese bos of Loo.

De buurschap Doesburg speelt in de geschiedenis van het Gello een grote rol. In een akte uit 1407 wordt gesproken over een maalschap Doesburg¹². Of daarmee het bosbezit van de buurschap werd bedoeld of de buurschap zelf, is echter niet duidelijk. De buurschap Doesburg blijkt eind 17de eeuw het beheer over het Gello te verzorgen en dat blijft tot de 19de eeuw het geval. Een eigen archief heeft het Gello daardoor niet; de boekhouding is in de buurboeken terug te vinden. Voor dit beheer ontving de buurschap *f* 4,- wanneer er geld over de eigenaren werd verdeeld. Dat gebeurde overigens maar weinig.

De hakhoutopstanden van het Gello werden in één keer gekapt. De opbrengst van de verkoop bedroeg in de 17de eeuw nog ruim *f* 200,-. In de tweede helft van de 18de eeuw was dat nog maar zo'n *f* 100,-. In 1815 werd voor het laatst gekapt. De opbrengst was toen slechts *f* 11,-.

Het verdwijnen van het Gello is geheel te wijten aan de zogenaamde "gerechtigheid". Dat hield in dat de buurgoten het recht hadden er hun schapen te weiden. Door die beweiding is het bos geheel afgetakeld. Hierbij heeft genoemde beheerssituatie een grote rol gespeeld. De buurgoten die het bosbeheer verzorgden, eisten immers voor zich ook de voor het bos zo schadelijke beweidingen op.

Rond 1600 hebben de eigenaren van

het Edese bos geprobeerd het Gello in te lijven. Het Gello heeft hiertegen geageerd en werd door het Hof van Gelderland voor deze zaak in het gelijk gesteld. Het Gello ontweek daardoor het lot van het Loo. Als onderdeel van het Edese bos zou het hakhout van het Gello wel betere overlevingskansen hebben gehad¹³.

Hattermerhout

Van het Hattermerhout zijn uit de periode 1451 tot 1758 diverse eigendomsbewijzen bekend¹⁴. Tot de eigenaren van dit bos behoorden in 1664 onder andere de adellijke bewoners van het huis Molecaten. Er waren nog meer notabele eigenaren. Verder had de Vicarie St. Crusis in 1549 een aandeel. De aandelen in het Hattermerhout werden steeds "waren" genoemd, soms ook "waren hout in het Hattermerholt". Nadere gegevens over dit bos ontbreken.

Herikhuizen

Dit bos bij Velp wordt in een rekening uit 1476 genoemd. Het bos behoorde in dat jaar al tot de bezittingen van het huis Rozendaal. Voor die tijd was het mogelijk een malebos (Kerkkamp, 1938: 70, 71).

Hierdener bos

Craandijk (1879) schrijft dat dit grote bos bij Harderwijk lag. In 1335 gaf graaf Reinald II aan de burgers van die stad de vrijheid hun aandelen in het bos te verdelen en de bomen te kappen. Er zijn verder geen gegevens over dit bos bekend.

Hietvelt

Deze houtmark in de buurschap Tonden onder Brummen was nauw verbonden met de buurschap. De bezitverhouding blijkt duidelijk uit de bepaling in het markeboek: "Dat hietvelt is een utgepaelt ende besunder boscasye, dat welcke alleene dye arfgenaemen toekomt, ende en wort gans niet voer gemeente gehouden" (Sloet, 1911). Geen gemeenschappelijk bezit van de buurgoten dus. Waarschijnlijk is het door het verdwijnen van de bosopstanden vanzelf weer gemeente geworden en heeft

het nooit een eigen maalschapsorganisatie gehad.

Hobbebbos

Het Hobbebbos lag bij Empe ten westen van Zutphen. Van dit bos is uit 1658 een eigendomsbewijs bekend van iemand die de helft van dit bos bezat¹⁵. Doordat verdere gegevens ontbreken, is het onduidelijk of dit bos een malebos was.

Hoog Buurlose of Buurlose bos

Tot de buurschap Borel behoorde in de 17de eeuw het Borelse of Boerlische bos¹⁶. In latere bronnen wordt het Buurlose of Hoog Buurlose bos genoemd. Het grensde aan het Kootwijker Bovenbos. In de 17de en 18de eeuw had het opgaand loofbos¹⁷. Er zijn geen duidelijke aanwijzingen beschikbaar dat dit bos een malebos was (Martens van Sevenhoven, 1924: 93). Door de grootte en het type bos is dit wel waarschijnlijk. Het bos werd in 1700 gekocht door de Koning-Stadhouder voor *f* 15.000,-¹⁸. In 1811 omvatte het bos 130 ha hakhout en opgaand loofbos¹⁹.

Horsterbos

Bij de buurschap Horst onder Ermelo lag het Horsterbos. In een tynsboek van circa 1450 is er sprake van een halve hoeve in dit bos. Een protocol uit 1766 vermeldt een Allerbos in deze buurschap. Martens van Sevenhoven (1925) vermoedde dat met deze benamingen hetzelfde malebos werd bedoeld. Verdere bronnen over dit bos ontbreken.

Kattepoelse bos

Het Kattepoelse bos omvatte een derde deel van het Arnhemmer bos. Het had in 1535 een aparte groep geërfden²⁰. Of het andere deel van het Arnhemmer bos ook een gescheiden gedeelte vormde, is niet bekend. Er zijn geen aanwijzingen dat dit bos een eigen beheersorganisatie had. De situatie lijkt daarmee sterk op die in het Kootwijker bos.

In 1808 lag er bij het huis Klarenbeek een Kattepoelse bos²¹. Of dit een rechtstreekse opvolger van het oude bos was, is onbekend.

Kootwijkerbos

Het Kootwijker bos omvatte verspreid liggend struikhout en heide in de buurschap Kootwijk (die meestal maalschap werd genoemd). Nairac (1878: 59) noemt het bos "een bijzonder eigendom van de erfgenamen". Verder schrijft Nairac: "Het eigenaardig particulier bezit van het Kootwijkerbosch geeft aanleiding tot de veronderstelling, dat die bezitting onder de eerste nederzettingen in die streken behoort". Hoewel het bos een duidelijk afzonderlijke maalschap binnen de buurschap was, zijn er geen aanwijzingen dat het bos een eigen beheersorganisatie had. Het maleboek van Kootwijk (Pleyte, 1879) bevat wel een boswillekeur.

De benaming Kootwijker bos is in feite de verzamelnaam van vier bossen; het Bovenbos (rond 1800 ca. 30 ha, gemeente Apeldoorn), het Benedenbos (rond 1800 ca. 115 ha, gemeente Barneveld), Vinkelt (ook wel Brummelkamer genoemd) en Kruisselt of Kruisselt²². Van beide laatstgenoemde bossen zijn geen groottes bekend. Boven- en Benedenbos werden ook vaak met het voorvoegsel Kootwijker omschreven²³.

Hoewel de eigenaren van deze vier bossen dezelfde waren, zijn er kleine verschillen waardoor de bossen niet één geheel vormden. In 1725 bezat de kerk van Kootwijk bijvoorbeeld 3/4de deel hout in het Bovenbos, en een half deel hout in het Kruisselt en ook een half deel in het Benedenbos²⁴. De bezitsverhoudingen hebben zich door verkoop, opdeling of samenvoeging voortdurend gewijzigd. In 1888 werden onderdelen van het Beneden- en Bovenbos nog afzonderlijk verhandeld²⁵.

Het Kootwijkerbos kan men waarschijnlijk het beste karakteriseren als een samengesteld malebos. Ieder deel een afzonderlijk malebos noemen, zoals in Ten Houte de Lange (1977) gebeurt, doet te weinig recht aan de situatie.

Hoe de ingewikkelde bezitsverhoudingen zijn ontstaan, is moeilijk te achterhalen. Wellicht hangt het samen met de samenstelling van de buurschap Kootwijk. In de buurschap wa-

ren drie gehuchten: Kootwijk, Kootwijkerbroek en Essen. De bewoners van deze gehuchten waren soms in gerechtelijke strijd verwickeld²⁶. Alleen de erfgenamen van Kootwijk hadden recht op het gebruik van de bossen. Van het gekapte hout werd een deel boerholt genoemd, naast bijvoorbeeld het kerkholt. Deze benamingen geven waarschijnlijk aan aan wie het gekapte hout werd toegedeeld. Naar de kaptijd werd het onderverdeeld in winterholt en Meyholt. Meyholt was meestal eekhout. Over de ontwikkelingen in de houtopstanden zelf is voor de periode tot midden 19de eeuw niets bekend.

Leuvenheim

Tot de twijfelachtige bosmaalschappen rekent Martens van Sevenhoven (1924: 92) ook een bos bij Leuvenheim onder Brummen. Een akte uit 1535 zou daarop wijzen. Verdere gegevens over dit bos ontbreken. Zelfs de naam is niet bekend.

Leuvenumse bos

Van het Leuvenumse bos in de gemeente Ermelo is eveneens het karakter van malebos twijfelachtig. In een brief van 1526 wordt de maalschap Loevenum in één adem genoemd naast een zestal bosmaalschappen (Sloet, 1911: 41). Eind 19de eeuw werd het Leuvenumse bos een bosvennootschap, net als veel malebossen. Voor bijvoorbeeld Sprangers (1933) was dit aanleiding het bos een malebos te noemen. Voor het bos een vennootschap werd, was het echter particulier bezit van de eigenaar van het landgoed Essenburg.

Loener bos

Dit bos lag ten zuiden van Apeldoorn. Het werd ook wel Loener holt of Silver holt genoemd. Vanaf de 16de eeuw had de eigenaar van het huis Ter Horst het houtrichterschap in dit bos (Sloet en Van Veen, 1917).

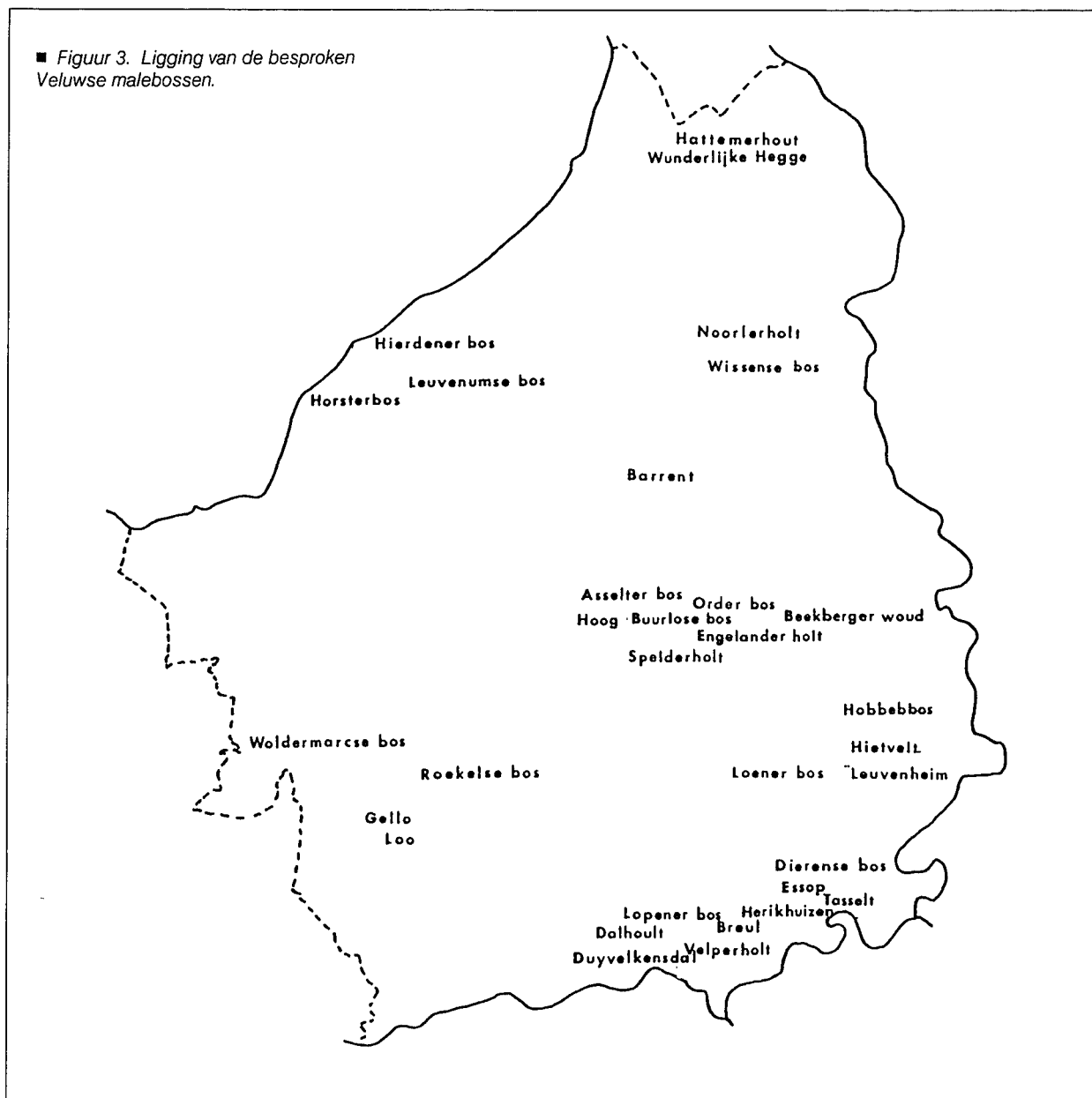
Dit kleine malebos (56 ha in 1843; Sloet, 1843) was steeds sterk verbonden met de mark. De houtrichter was bijvoorbeeld tevens markrichter. Ook de boekhouding van maalschap en buurschap werd nauwelijks gescheiden²⁷. De geërfden van het Loener

bos hadden ook nauwe banden met de kerk van Loenen. In de 17de eeuw betaalden ze bijvoorbeeld een deel van het salaris van de predikant. Ze mochten toen ook de kerkmeesters benoemen; de diakenen werden door de mark Loenen benoemd (Burgt, 1953). Het bos werd in 1890 verdeeld, gelijktijdig met de mark.

Loo

Het Loo lag in het westelijk deel van het huidige Edese bos en werd voor het eerst genoemd in 1570. Het bestond geheel uit hakhout en heide²⁸. In de 17de eeuw was het bos in bezit van een groep notabele eigenaren. Aan het eind van de 17de eeuw blijkt het Edese bos voor de helft eigenaar van het Loo. Het beheer over het Loo werd toen verzorgd door het Edese bos. Van de opbrengst van de verkoop van hout en hei ontving het Edese bos de helft. Van de uitgaven van beide bossen samen werd een kwart op het Loo verhaald. Omdat de inkomsten van het Loo gering waren, was het slechts een enkele keer mogelijk geld aan de eigenaren uit te keren. In 1674 werd f 8,75 over de dertien hoeven verdeeld, en in 1681 f 179,80. Daarna bleken de uitgaven steeds groter dan de inkomsten. Het Edese bos schoot die uitgaven steeds voor. Er was echter geen uitzicht op aflossing van die schuld. In 1710 stopte men met het voeren van de gescheiden boekhouding. De maalschap het Loo was daarmee geheel opgegaan in die van het Edese bos.

De overname van het Loo door het Edese bos is zonder protesten of bezwaren verlopen. Er is daarvan althans geen spoor overgebleven. Waarschijnlijk heeft het Edese bos door slimme politiek het Loo opgeslokt, zoals ze dat eerder ook met het Gello had geprobeerd. Hierbij heeft economische taktiek een belangrijke rol gespeeld. Bij de verdeling van de uitgaven van beide bossen samen kwam een kwart voor rekening van het Loo. Voor het kleine Loo was dat een onevenredig groot deel. Dat de eigenaren van het Loo zo weinig hebben geprotesteerd tegen deze overname komt waarschijnlijk doordat vele

eigenaren van het Loo eveneens een aandeel in het Edese bos hadden. Het maakte voor hen niets uit of het bos wel of niet zelfstandig was. Daarnaast heeft de overname zich over meer dan een eeuw uitgestrekt. Het is ook daarom niet vreemd dat de eigenaren van dit nauwelijks renderende bezit zo weinig op hun rechten stonden.

Lopener bos

In de Lopener mark, gemeente Arnhem, lag het Lopener bos. In 1359

werd de mark verdeeld en werd ook de maalschap privé-eigendom²⁹.

Marckeschaten of Malckenschate

In de Engelande en Bruggeler mark lag in de 16de eeuw het bos Malckenschate. De erfgenamen mochten geen hout uit dit bos halen. In 1560 werd vermeld dat de erfgenamen moesten wachten tot het bos weer houwbaar was (Sloet, 1911). Waarschijnlijk betrof het een bos

van de buurschap, dus geen malebos.

Noorlerholt of Noirlerholt

Van dit bos dat even ten noorden van Epe lag, zijn uit de periode 1544 tot 1710 diverse bronnen bekend die het duidelijk als een malebos kenmerken³⁰. Het bos lag in de buurschap Vemde. Het moet een klein bos zijn geweest, dat voornamelijk uit hakhout en heide bestond. Op de plaats van het oude malebos ligt nu het 15 ha grote landgoed Norelbosch BV.

Order bos

Het Order bos wordt door Martens van Sevenhoven (1924) tot de malebossen gerekend. Daarvoor zijn echter geen aanwijzingen gevonden. In de 17de eeuw was er al weinig meer over van het Orderbos. Mogelijk is hier de vermeende maalschap Orderbos verward met de heidemark Ordermark.

Roekelse bos

Dit bos ligt een paar kilometer ten noorden van het Edese bos. Het Roekelse bos ontstond in 1824 door verdeling van het Wekeromse bos in drie delen (Sloet, 1911). Twee van die delen bleven onder de benaming Roekelse bos als gemeenschappelijk eigendom bestaan. De eigenaar van het landgoed Kernhem werd door aankoop van aandelen in 1878 de enige eigenaar. Als malebos heeft het dus maar kort bestaan. De eigenaar van Kernhem verkocht het bos in 1889 voor f 21.990,-³¹.

Spelderholt

Net als het Beekbergerwoud lag dit bos in de Lierder en Spelder mark. Dit bos wordt in navolging van Martens van Sevenhoven (1924) vaak een malebos genoemd. Dat komt waarschijnlijk omdat er in deze mark holtspaken werden gehouden en er een holtrichter was. Van een maalschap is in de oudere bronnen echter geen spoor gevonden. Tekenend voor de verwarring is dat holtrichtersambt hier een synoniem was voor markrichtersambt. Van het begin van het ontstaan van een maalschap is waarschijnlijk pas in de 19de eeuw sprake. Door verkoop van aandelen waren eigenaren buiten de buurschap ontstaan. Volgens de statuten van de mark hadden zij, behalve hun aandeel in de opbrengst van het bos, geen rechten³².

Tasselt

Ten oosten van de Posbank lag het bos Tasselt. Het was al vroeg eigendom van de heer van Middachten. Deze stelde het in 1648 ter beschikking aan prins Willem II voor diens wildbaan. Onder de naam Tasselt of Het Asselt, bleef het als bosgebied bestaan. Aanwijzingen dat dit bos vóór

1648 als zelfstandige houtmark heeft gefunctioneerd, zijn niet gevonden. Martens van Sevenhoven rekent het in 1924 tot de malebossen; in 1925 echter niet meer.

Velperholt

Bij Velp lag de maalschap het Velperholt (Kerkkamp, 1938: 69). Het bos is opgegaan in het domein van het landgoed Roozendaal. Uit 1539 is een akte van verdeling van het Velperholt in vier delen bekend³³.

Wissense of Wisselse bos

Van dit malebos in de gemeente Apeldoorn is geen eigen archief bekend. Er zijn wel eigendomsakten uit de 17de eeuw van delen in dit bos bewaard gebleven³⁴. Een relatie met de mark van Wiesel ligt voor de hand, maar aanwijzingen daarvoor zijn niet gevonden. Het bos was aan het eind van de 19de eeuw 340 ha groot en was toen privé bezit van het koninklijk huis (Boschvennootschappen, 1897).

Woldermarcse bos

Dit bos lag in de gemeente Barneveld. Op grond van de naam lijkt het waarschijnlijk dat het bos in het lage westelijke deel van de gemeente lag. Een verband met de ten zuiden van het dorp Barneveld gelegen gehuchten Neder- en Overwoud ligt voor de hand, maar kan niet worden aangetoond. Er is maar één verkoopacte van een vierdeel holt in dit bos bekend³⁵. Deze akte stamt uit 1596. Waarschijnlijk is het Woldermarcse bos niet veel later verdwenen.

Wunderlijke Hegge

In een boedelscheiding uit 1758 wordt verklaard dat tot de boedel onder Hatterm een "whaere of agtste part int bosch de Wunderlijke Hegge" behoorde³⁶. Verdere gegevens over dit bos ontbreken. De formulering wijst echter op de aanwezigheid van een malebos.

Literatuur

- Burgt, G. J. van der, 1953. Kerkgeschiedenis van Loenen en Silven. Gedenkboek bij het derde eeuwgetijde der Hervormde Gemeente van Loenen op de Veluwe 1653-1953. Brummen, 160 p.
- Craandijk, J., 1879. Wandelingen door Nederland. Haarlem.
- Dalen, A. G. van, 1971. Gelderse historie in de Liemers I. Nijgh en van Ditmar, 's-Gravenhage, 358 p.
- Hacke Oudemans, J. J., 1969. Bijdragen tot de geschiedenis van de Veluwe. Callenbach, Nijkerk, 367 p.
- Heringa, J., 1982. De buurschap en haar marke. Drentse Historische studiën V. Provinciaal bestuur Drenthe, Assen, 117 p.
- Hofenk, R. H., 1959. Van steeg tot De Steeg; hoe het dorp aan de Velwezooom werd en groeide. Oudheidkundige Kring Rheden-Roozendaal, z. pl., 75 p.
- Houte de Lange, S. M. ten, 1977. Rapport van het Veluwe-onderzoek. Een onderzoek van natuur, landschap en cultuurhistorie ten behoeve van de ruimtelijke ordening en het recreatiebeleid. Pudoc, Wageningen, 263 p.
- Joosting, J. G. C., 1910. Willekeuren van Drentsche marken. Verslagen en mededelingen, zesde deel, nr. 1: 27-97. Ver eeniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandsch recht.
- Kerkkamp, H., 1938. Historie van Velp en Roosendaal. Velp, 502 p.
- Lohuizen, H. van 1980. Het Beekbergerwoud: De geschiedenis van een verloren oerbos. Oudheidkundige Vereniging De Marke, Beekbergen, 88 p.
- Martens van Sevenhoven, A. H., 1924. De Geldersche bosschen. Bijdragen en Mededelingen Gelre XXVII: 89-108.
- Martens van Sevenhoven, A. H., 1925. Mark en Gelderland. In: Geschiedkundige Atlas van Nederland. 's-Gravenhage.
- Martens van Sevenhoven, A. H., 1952. Uit de geschiedenis van het Nationale Park Velwezooom. Bijdragen en Mededelingen Gelre LII: 3-20.
- Nairac, C. A., 1878. Een oud hoekje der Veluwe. G. W. Boonstra, Barneveld.
- Pleyte, A. M., 1879. De rechtstoestand der marken in Nederland. E. J. Brill, Leiden, 259 p.
- Redactie, 1896/1897. De boschvennootschappen op de Veluwe. Tijdschrift der Nederlandsche Heidemij 8: 105-111; 9: 193-201.
- Rijk, J. H. de, 1985. De geschiedenis van het Edese bos. Vijf eeuwen beheer en gebruik van een Veluws malebos. Wageningen, 107 p.

Slichtenhorst, A. van, 1654. XIV boeken van de Gelderse geschiedenissen. J. van Biesen, Arnhem, 596 p.

Sloet, J. A. J., 1843. Statistiek van de bosschen op de Veluwe. Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek II, 2de stuk, 1843, p. 266v.

Sloet, J. J. S., 1911. Geldersche Markerechten, I. Oud Vaderlandsche Rechtsbronnen 2de reeks, nr. 12. Den Haag.

Sloet, J. J. S. & J. S. van Veen, 1917. Register op de leenaktenboeken van het vorstendom Gelre en de graafschap Zutphen. Deel IV. Het Kwartier van Arnhem. Weken van Gelre, 16. Gouda Quint, Arnhem 468 p.

Sprangers, A. A. C., 1933. De economische betekenis van het bosch voor Nederland. Hoonte, Utrecht, 303 p.

Zuiderveen Borgesius, J. J., 1973. Bijdrage tot de geschiedenis van de Veluwse mallebossen. Intern Rapport nr. 49 "De Dorschkamp".

Noten

Tenzij anders vermeld, berusten de genoemde archieven in het Rijksarchief van Gelderland in Arnhem. GA = Gemeentearchief.

¹ GA Arnhem, Archief Burgerweeshuis Inv. nr. 629 fol. 89 e.v.

² Archief van de Rentmeester de Nassausche Domeinraad in Gelderland Inv. nr. 208-241.

³ Archief van de Cannenburg Inv. nr. 539.

⁴ idem Inv. nr. 383.

⁵ GA Arnhem, Archief landgoed Presikhaaf Inv. nr. 66.

⁶ Archief Rekenkamer Inv. nr. 3529.

⁷ Archief huis Rozendaal Inv. nr. 521 fol. 128 en Sloet & Van Veen, 1917: 433.

⁸ Oud-archief Middachten Inv. nrs. 139, 268 en 317.

⁹ Oud-archief Middachten Inv. nr. 268 en Sloet en Van Veen (1917).

¹⁰ Collectie Rijck Muys Inv. nr. 7.

¹¹ Apeldoornsche Courant 4-11-1871.

¹² Archief der Commanderie van St. Jan te Arnhem Inv. nr. 251.

¹³ Voor archiefverwijzingen over het Gello zie De Rijk (1985).

¹⁴ Huisarchieven op Oolde R. 58 en R. 67, Rijksarchief Overijssel; Archief Molecaten Inv. nrs. 4 en 105.

¹⁵ Familie archief Grotenhuis Inv. nr. 240.

¹⁶ Archief Nassause Domeinraad (Hingman) Inv. nr. 6103, Algemeen Rijksarchief Den Haag.

¹⁷ Slichtenhorst (1654: 110) en Archief van de Rentmeesters der Nassausche Domeinen in Gelderland Inv. nr. 223.

¹⁸ GA Barneveld, Collectie Bouwheer.

¹⁹ Frans archief Inv. nr. 4761.

²⁰ Archief van de Sint Jan te Arnhem Inv. nr. 205.

²¹ GA Arnhem, Archief huis Klarenbeek Inv. nr. 25.

²² GA Barneveld, Collectie Bouwheer.

²³ Archief huis Terschuur Inv. nr. 108.

²⁴ GA Barneveld, Oud-archief gemeente Barneveld Inv. nrs. 224, 226.

²⁵ GA Barneveld, Collectie Bouwheer.

²⁶ Rechterlijke archieven Veluwe en Veluwezoom Inv. nr. 125.

²⁷ Markenarchief.

²⁸ Voor archiefverwijzingen zie De Rijk (1985).

²⁹ Archief Commanderie van St. Jan te Arnhem R. 154, 155.

³⁰ Archief van Cannenburg Inv. nrs. 565, 596, 599, 600 en Wartena, R. 1962. Genealogie van Domseler. Nederlandse Leeuw LXXIX augustus/september.

³¹ Archief huis Kernhem (oninventariseerd archief); Kernhem Rekeningen 1889.

³² GA Barneveld, Collectie Bouwheer.

³³ Archief huis Biljoen Inv. nr. 251.

³⁴ Archief huis Vornholz Inv. nrs. 1229-1231.

³⁵ Archief huis Laar Inv. nr. 29.

³⁶ Archief Molecaten Inv. nr. 4.

³⁷ Sloet (1843); genoemde oppervlakte voor de bossen is dikwijls beduidend lager dan die in andere bronnen (bv. Redactie, 1896/7). Dat komt omdat Sloet de heidevelden niet meetelt.

³⁸ Archief van de familie Beresteyn Inv. nr. 2062, Algemeen Rijksarchief Den Haag.